

ПЛАХОТНЮК Н. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДО ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ТЕКСТУ : ДЕКОНСТРУКЦІЯ В ГРАМАТОЛОГІЇ Ж. ДЕРРІДА

Стаття присвячена дослідженню феномену слова і тексту в граматології Ж. Дерріда.

Ключові слова: слово, текст, граматологія, інтерпретація, деконструкція.

Статья посвящена исследованию феномена слова и текста в грамматологии Ж. Деррида.

Ключевые слова: слово, текст, граматология, интерпретация, деконструкция.

The article deals with the phenomena of word and text in Grammatology by Jacques Derrida

Key words: word, text, grammatology, interpretation, deconstruction.

Актуальність визначається проблематикою інтерпретації в сучасних епістемологічних теоріях, різними підходами до аналізу тексту, проблеми означуваного і означника, онтології тексту.

Метою дослідження є виявлення основних понять і специфіки процесу деконструкції в граматології.

Предмет дослідження: слово і текст в граматології.

Об'єкт: особливість інтерпретації тексту в деконструкції.

Матеріалом дослідження були роботи Ж. Дерріда та дослідників постмодернізму.

Лінгво-філософська концепція будується на розгляді слова і як принципу мислетворчості, і як семантичної моделі світу, і як міфу, і як складової праоснов наукового осмислення дійсності. Слово, таким чином, можна характеризувати у вузьколінгвістичному розумінні, в контексті аналізу граматичних категорій, і більш широкому – соціокультурному і філософському плані, як символ і архетип універсуму культури. Навіть у лінгвістичному відношенні слово не вкладається в рамки звичайних лінгвістичних понять, оскільки в мовленнєвій практиці слово розцінюється і як метафора мови.

Оскільки слово може використовуватися як метафора, символ чи образ мови, ми можемо відповідно оцінювати його як категорію культури. Мова тут іде не тільки про духовну культуру, ми будемо розуміти під нею весь світ людини, взятий з нормативно-ціннісної

точки зору. Таке широке розуміння культури не виключає її розгляду як засобу формування людини, як “утворення”, – “BILDUNG” – саме так аналізував культуру Кант, коли підходив до неї і як до форми уміння (тобто діяльності), і як способу самоздійснення людської особистості. В даному контексті слово як категорія культури виявляється причетним до всього масиву цінності людського буття.

Актуалізуються такі культурологічні питання як проблема слова (про що свідчать і художньо-епістемологічна теорія М. Бахтіна, роботи М. Мамардашвілі, С. Аверінцева), проблема софійності (Софії), проблема семіотизації реальності, комунікації, герменевтичного аналізу тексту, лінгвістичної відносності). Однією з центральних складових цієї проблематики виявляється проблема архетипа як універсалії культури. Вона нерозривно пов’язана з питаннями теорії символу, теорії структур і семіотики. Проблема архетипу виявилась фундаментальною (як показав К. Г. Юнг) і для сучасної психології в тій мірі, в якій вона сприяє дослідженню структур колективного несвідомого.

Культурологічна проблематика сучасної теорії пізнання певним чином вплинула і на формування сучасного постмодернізму. Розвиваючи ідеї семіотики, герменевтичного аналізу світу культури як тексту, ряд філософів культури (Ж. Дерріда, М. Фуко, Ж. Дельоз та ін.) почали розробляти питання про онтологічний статус знаків і символів культури. Оскільки для них текст виявляється онтологічною категорією, знаменуванням особливого типу реальності, з’явилося вчення, назване Ж. Дерріда “граматологією”. Разом з аналітичною психологією К. Г. Юнга ці два напрямки виступають сьогодні найбільш ефективними шляхами розробки культурології пізнання.

Проблематика дискусії, що з’явилась після появи ще в 1972 році граматології Дерріда не вщухає і донині. В 1974 році виходить неоднозначна оцінка Ю. Крістевої. Сьогодні багато хто з науковців не визнають цей граматологічний метод, який, до речі, застосовувався і до соціальних процесів. Але такий прорив в постмодерні багато хто сприйняв як революцію в науковому мисленні: адже відкидались догми і методологія і пропонувався певний процес чи спосіб філософської роботи.

Між тим автор граматології оперував абсолютно

філософськими категоріями, а діалектичне пояснення процесів, що відбуваються з поняттями взагалі є прозорим.

В слові стягуються особливості, властивості і характеристики тих контекстів, в середовищі яких воно вживалось чи існує. Не випадково в сучасних наукових дослідженнях спостерігається тенденція підвищеного інтересу до слова, тексту, писемності. Такий акцент пояснює деконструкція як відповідний спосіб філософської роботи, яка зараз одержала широке розповсюдження і полягає “в выявлении в текстах опорных понятий и слоя метафор, указывающих на несамостоятельность текста” [1 : 89].

Деконструкція як теорія розвинена Ж. Дерріда і є розвитком гайдеггерівського поняття “construction”, інтерпретованого як позитивну смислобудову. Якщо взяти текст як інтерпретований чи “зрозумілий”, то деконструкція виявляє метафізичність такого положення і висуває новий спосіб сприймання тексту: неможливість інтерпретації тексту на рівні його самого і передбачає відсилання його до інших текстів. Процес вивчення тексту в цьому випадку набуває характеру постійного виявлення множинності референтів тексту, що розглядається. Ж. Дерріда висуває, цілком прийнятну ідею про те, що текст несе в собі відбитки, насічки, сліди інших текстів. В роботах “Про граматику” (“De la grammatologie”) і “Письмо і розрізнення” (“L'écriture et la différence”) Дерріда показує залежність усного мовлення від письмового. Він вказує на те, що писемність вносила свої корективи в усне мовлення. Основне поняття в теорії деконструкції – це “розрізнення”, яке і є діалектичним початком “заміщення”, “підміни”, що відбуваються з кожним елементом тексту. При цьому важливим виявляється те, що структура, дана нам в певному контексті, не є “сталою”, а постійно повторює в своєму становленні самотираючі властивості. Останні чи процес самотирання можна інтерпретувати як генетичну здатність слова чи мовної одиниці (наприклад, метафори) постійно відтворювати, доповнювати, замінювати ті “насічки” чи пробіли, які якщо це виразити хронологічно, не витримують випробування часом, а якщо взяти стилістичну сторону цього процесу, то можна дати таке пояснення. Кожна мовна одиниця, виходячи із своєї “антиметафізичної сутності”, постійно знаходиться в стані самопороджування смислу, межі можливостей якого визначаються поліфонією існуючих

варіантів. В цьому процесі важливу роль грають культурний потенціал і ступінь взаємопроникнення культур.

Деконструкція пов'язана з процедурою розшарування, розбору, розкладення лінгвістичних, логоцентричних, фоноцентричних структур. Ж. Дерріда наполягає на визнанні деконструкції не як методу, а як процесу, а можливо і як “події”, визначити яку допоможуть такі (в більшості введені автором) поняття як “письмо”, “слід”, “різниця”, “розрізнення”, “грань”, “насічка” і т.ін. Ж. Дерріда зосереджує увагу на “грі тексту проти смислу”, що є характерним для літератури постмодернізму. Слова тексту показують наскільки їх важко “спіймати”, так як вони можуть бути віднесені до різних часових текстів і контекстів. Своїми слідами, “насічками” деконструкція відмічає певні віхи подальшого шляху, ствердження прийдешньої події, і, нарешті, в чому її покликання і заслуга – вона “винаходить” майбутнє. Парадокс деконструкції, на думку Дерріди в тому, що єдино можливий її винахід – це винахід неможливого, а її модель – відкрита конструкція, коли з'являються міф міфу, музика музики, переклад перекладу Деконструкція зливається з винаходом, коли створюють середовище буття і новий світ для одного тексту (слова).

Розглядаючи текст як суму його елементів (слів) і у відповідності з референтами останніх народжується гіпертекст, де слово репрезентує знаки, графічні зображення, комп'ютерні способи комунікації; з'являється подоба “штучного розуму”, “лабіринт значень”, “текстуальна машина” [2 : 18]. Схрещування мови філософії і літератури породжує метамову деконструкції.

Знак в концепції Дерріда не заміщує річ, а передує їй. Розмовне слово чи фраза залишаються, по суті, на тому місці і в тому часі, де вони і є, але будучи записаними, вони відразу втрачають “те” місце і “те” значення (смысл). “Засоби, – пише Ж. Дерріда, – які використовуються для нього (передачі звукового слова), розтягують, видовжують письмове мовлення і, переходячи з книг в розмову, впливають (діють) вже на саме мовлення” [3 : 443].

Знак не зв'язує матеріальний світ речей і ідеальний світ слів, практику і теорію; означник означає лише відсилання до другого означника, який грає роль означуваного. Виникають не смисли, а ефекти, грань між знаком і думкою стирається [3 : 379 - 445].

Робота тексту спрямована на встановлення відмінності, але в

той же час вона немов відкладає її, тобто відкладає присутність відсутності. Різниця між текстом і контекстом відносна: кожний текст можна розглядати як контекст іншого, референтом якого він виступає. Завдання дослідника полягає в тому, щоб знайти в галактиці текстів металінгвістичні ключі, які, будучи зануреними в новий текст, проявлять глибинну тему творчості. Тому слова в текстах розглядаються як мереживо різноманітних смислів, добутих із всеможливих контекстів і їх референтів. Текст втрачає початок і кінець, перетворюється в дерево, без стовбура і кореня, складене із одних гілок [2 : 20].

Світ уявлявся у вигляді книги або як сукупність знаків, архетипічне уявлення, яке проходить через всю історію. Так, наприклад, Галілей стверджував, що “Природа написана математичною мовою”; Декарт закликав “читати велику книгу світу”, Клеант писав: “І ця книга, якою є природа, містить в собі велику і неоясниму таємницю, краща, ніж будь-яке переконливе доведення”; Бонне : “Мені здається буде більш філософським припущення, що наша земля – книга, яку велике Буття довірило прочитати розуму, який вищий від нас, і який вивчає глибини нескінченно різноманітних властивостей її чарівної мудрості”; Вон Шуберт говорив про те, що “мова створена із образів і ієрогліфів, які служать вищій Мудрості у всіх людських відкриттях, і що мова споріднена з мовою Поезії, з метафоричним втіленням мрії, і цю “мову” ми здатні сприймати як відлуння нашої мрії, і ця первинна мова, слова Бога долітають до нас подібно тій розмові, яку сприймає сплячий”; Карл Ясперс: “Світ – це рукопис іншого, що не піддається універсальному прочитуванню, і яке розшифровує саме існування (existence)” [3 : 28]. Теорія “несамототожності” тексту, згідно з його теорією, припускає і те, що будь-яке слово чи текст виявляються трансцендентним означенням, шукати яке необхідно за межами самого слова і тексту. Моделлю граматики можна назвати гру мовленнєвої форми. Письмо виявляється “сценою історії і гри світу”, світ же в такому випадку являє собою культуру, яку розуміють як сукупність текстів [4].

Торкаючись питання нашарування слова, Дерріда аналізує роботи Е. Жабес: “Ця надсила, коли життя означника викликає неспокойність і мандрування мови, є завжди багатшою, ніж знання, оскільки знаходиться в русі більш далеко, ніж покійна і встановлена

безсумнівність” [5 : 110].

Текст завжди треба розглядати як галактику його референтів. Для філософського обґрунтування буття як “присутності відсутності”, Дерріда аналізує тексти авторів, які в певному розумінні прийшли до такої ж інтерпретації письма. Архиписьмо в розумінні Ж. Дерріда вже є стирання: стирання теперішнього, своєї чистоти, свого імені, своєї особистої присутності. Можна припустити, що присутність відсутності проявляється у витісненні, стиранні; разом з цим, цю відсутність ми виявляємо на шляху деконструкції як можливості, до яких ми йдемо і які не вимагалися чи не актуалізувалися свого часу (Мелларме : теперішнє не існує).

У своїх роботах Дерріда розкриває, можна сказати, діалектику часового відношення : він спростовує метафізичне розуміння “присутності” і показує, що саме завдяки “відсутності” формується і переживає всі зміни те, що ми маємо зараз в теперішньому і називаємо “присутністю”. Як такого “живого теперішнього” не існує, вважає Дерріда, аргументуючи це тим, що в теперішньому присутнє минуле, наклавши на нього свій відбиток, а також в ньому вже є контури майбутнього.

Текст проходить шлях свого становлення випробовуванням часом і досвідом. Цей процес, звичайно, не є лінійним (як і сама деконструкція) чи синтетичним, оскільки зміни і включення в текст відбуваються в тих місцях або з тими елементами, які вже пережили “нестачу”. Цей процес чи теорію деконструкції автор застосовує до всіх подій, що відбуваються в світі.

Ще структуралісти розпочали цю деструкцію, коли сама структура розмивається подіями, причому як в лінгвістичному, так і в соціальному розумінні. Підтвердженням цьому є фраза “структури вийшли на вулицю”.

Концепції, що їх розглядає Ж. Дерріда в граматиці і деконструкції, на наш погляд мають підхід, асоційований з теорією інтертекстуальності американського стиліста М. Ріффатера.

В. Мейзерський аналізував теорію інтертекстуальності Ріффатера і пояснює її як існування певного матричного тексту, який є вихідною і інваріантною структурою. В процесі розкодування тексту ми апелюємо до інших текстів, відбуваються ті ж заміни і заповнювання нестачі, про які писав французький філософ.

Крім того, теорія деконструкції, що розглядається як новий шлях визначення ролі письма в сучасній філософії і у всіх науках, є новим підходом до переосмислення всієї теорії пізнання, а саме: поставлена проблема смислотворчості і всього, що причетне “означуваною”. Текст в такому випадку розглядається як сцена розвитку і становлення культури. В тому, що вивчаючи текст, закони його побудови, ми наближаємося до розпредмечування реальності, міститься немала доля істини, і те, що Ж. Дерріда в своїй граматиці, співставляючи фрагменти робіт Ж.-Ж. Руссо, Жене, Леві-Стросса, Левінаса та інших, показує багатшаровість і несамототожність слів, висловлювань, цілого тексту, доводить те, що дійсно, роль письма в культурі є домінуючою. Постструктуралісти уподоблюють свідомість особистості певній масі текстів різного характеру. Вона і складає світ культури, людина в їх інтерпретації розглядається як феномен писемної культури. В цьому відношенні Дерріда акцентує увагу на первинності писемного перед звуковим (фонетичним). І сам Ж. Дерріда сприймає весь світ як нескінченний, безмежний текст (у В. Лейча: світ як “космічна бібліотека”, у У. Еко – як “енциклопедія” і “словник”) [6 : 21], у Х. Борхеса – бібліотека.

Таке архетипічне уявлення про світ як текст зустрічається в роботі Мішеля Фуко “Слова і речі”. Його аналіз персонажу Дон Кіхота вражає тим, що герой практично зливається з образом букви.

Якщо розглядати всі елементи системи в цілому, то перед нами з’являється те, що ми називаємо текстом (образно – тканиною) і що можна уявити лише як трансформацію якогось іншого тексту. З такої точки зору треба розглядати і текст постмодерну, де смисл задовго вже проник тканиною розрізень і відмінностей. Текст в такому розумінні – це ланцюг посилань до інших текстів, певна текстова трансформація, в якій кожний елемент означений відбитком іншого.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Современная западная философия* : [словарь] / сост. : В. С. Малахов, В. П. Филатов. – М. : Политиздат, 1991. – 414 с.
2. *Маньковская Н. Б.* Париж со змеями / Надежда Борисовна Маньковская // Введение в эстетику постмодернизма. – М. : Российская Академия Наук. Ин-т философии, 1995. – 220 с.
3. *Derrida J.* De la grammatologie / Jacques Derrida // Les Editions de Minuit, 1967. – 445 с.
4. *Французская философия сегодня*. – М. : Наука, 1989. – 264 с.
5. *Derrida J.* L’écriture et la différence / Jacques Derrida. – Р., 1967.
6. *Ильин И. П.* Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм / Илья Петрович Ильин. – М. : Интрада, 1996. – 253 с.